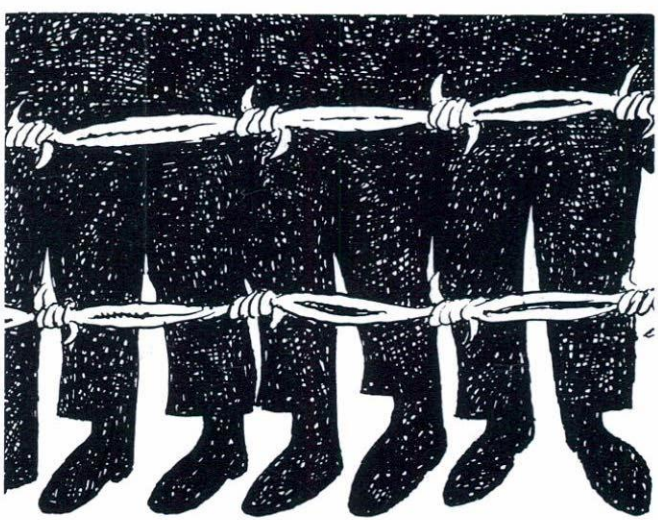
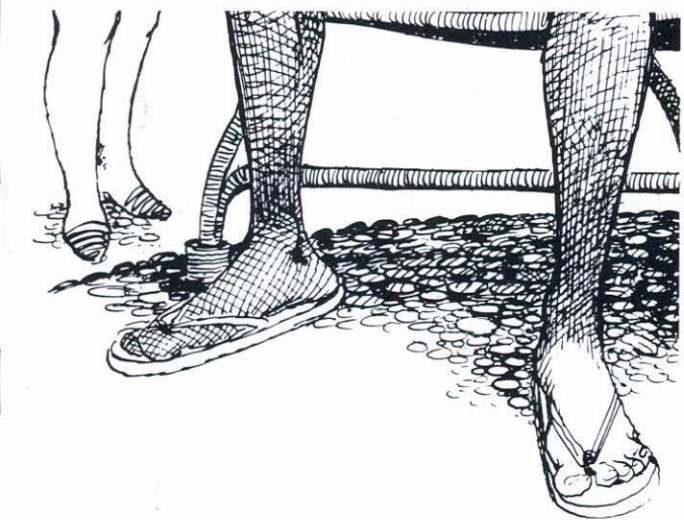
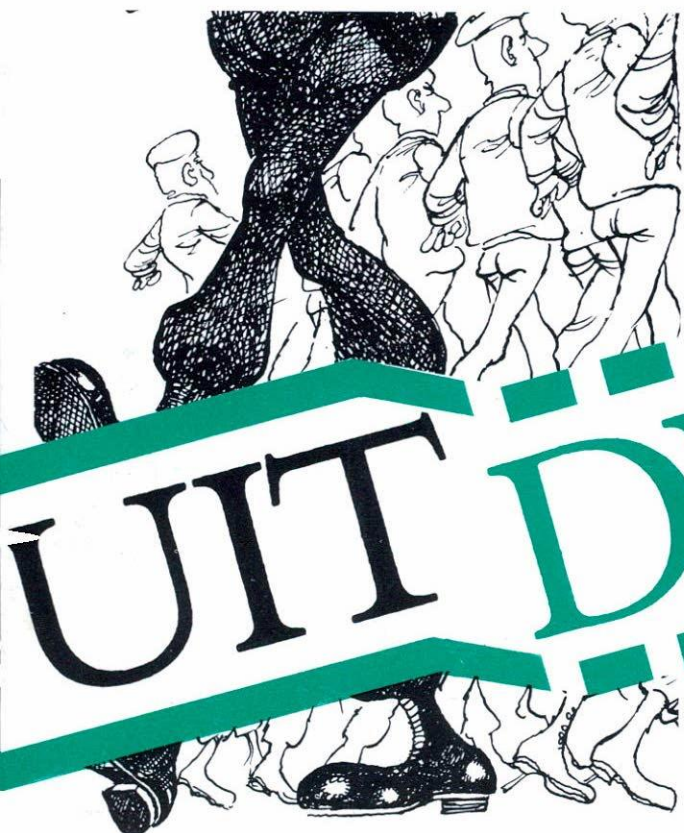
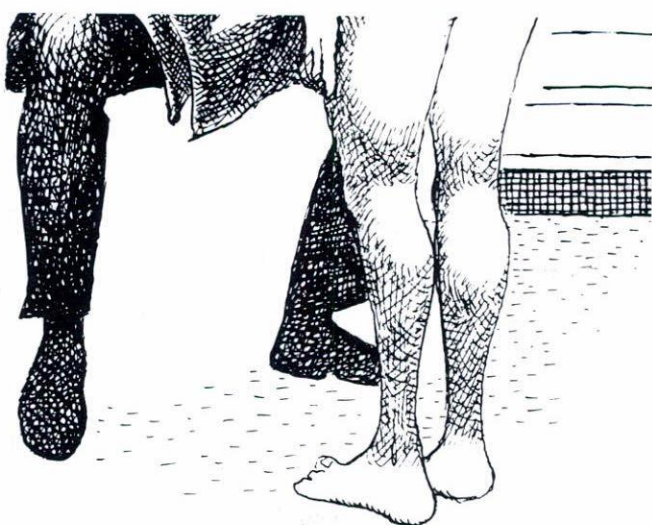
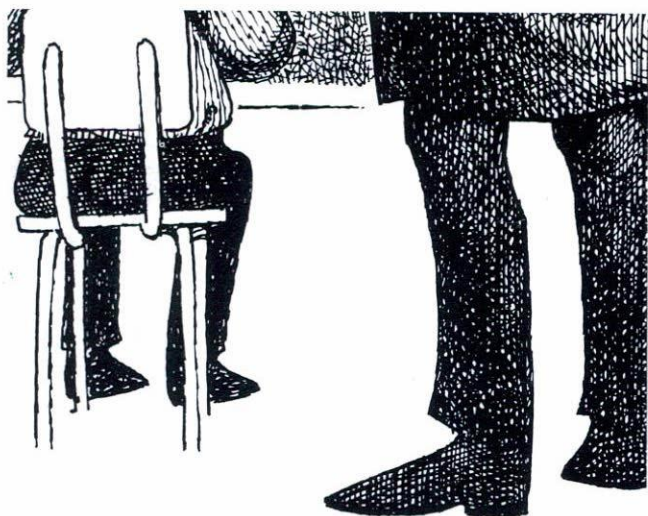

UIT DE PAS

uit de pas

Voorwoord	3
Tenue	5
Klompen	7
De camping	9
Taal en liefde	11
Hun bedrijf	13
Henkie	15
Een gewoon mens	17
Een karweitje	19
450 Volt	21
Orders	23
Pasvorm	25
Dode zee	27
De zotten	29
De eenzame fietser	31
Literatuur	32

voorwoord

Volgens goed gebruik stuurt de dienst humanistische geestelijke verzorging in de krijgsmacht elk jaar in december een jaarboekje aan de lezers van haar maandblad EGO. Deze publikaties zijn in de eerste plaats bedoeld om aanknopingspunten te bieden voor de gesprekken tijdens de zogeheten g.v.-uren, vormingsbijeenkomsten met – merendeels dienstplichtige – militairen van enkele uren (in legerplaats of militair tehuis) of een paar dagen (in vormingscentrum het Coornherthuis). De thema's voor de jaarboekjes worden dan ook indirect bepaald door de deelnemers, nl. via de humanistische raadslieden en vormingswerkers die de genoemde gesprekken begeleiden.

Zo werd er al vorig jaar door raadslieden op aangedrongen te kiezen voor een thema, dat de relatie tussen individu en collectiviteit zou behandelen. Want in vele gesprekken, o.a. die over de vorige jaarboekjes (1978: Terreur en 1979: Welke wapens willen we?), werden vragen gesteld als: Wat kan ik alleen beginnen tussen al die anonieme machten? Kun je jezelf blijven als je moet doen wat anderen zeggen? Waar liggen de grenzen van gehoorzaamheid? Wat is gewetensvol handelen en welke gevolgen heeft dat, voor mij en voor anderen?

Met die vragen hebben de volgende veertien „verhalen” van journalist en EGO-medewerker Sietse van der Hoek te maken. Sommige verhalen spelen zich af in de militaire situatie, de meeste daarbuiten. Maar herkenbaarheid hebben ze alle gemeen, ook al zal de ene lezer dit, de andere dat verhaal meer aanspreken.

Zo zal ook de ene mens eerder een daad of denkbeeld als „uit de pas” beschouwen dan de andere, evenals de één zichzelf eerder een stap buiten de gebaande paden zal veroorloven dan de ander.

Maar het is belangrijk om ons telkens weer af te vragen, of en in hoeverre wij de ander een „uit de pas” toestaan en wat diens afwijkend gedrag óns wel te zeggen kan hebben. Of, met woorden uit het eerste verhaal gezegd: Hoe reageren wij op de ontregeling van de code? Met een directe veroordeling? Met een bevrijdende lach (van korte duur), of stemt ze ons tot nadenken over zin of onzin van de code zelf? Of, nog anders gezegd, met de slotvraag van dit boekje: Hoe open is de kleine samenleving en de grote maatschappij – en hoe sterk is de eenzame fietser?

Kortom, vragen om voortdurend aan jezelf te stellen en om samen met anderen antwoorden op te zoeken, die een bewuste eigen keuze mogelijk maken als richtlijn voor het persoonlijk handelen. Wanneer dit boekje aan dat vormingsproces kan bijdragen, is het in z'n opzet geslaagd.

Frank Spoelstra,
directeur Coornherthuis.

Driebergen, december 1980.

Voetballers, muzikmakers, padvindes, je zou denken dat ze het voor hun lol doen. Liefhebberijen in de vrije tijd. Ongebondenheid dus. Maar waarom zie je het tegenovergestelde? Mijn zoontje voetbalt in Be Quick. En op één van die voorzomerse dagen bracht ik hem met een paar van zijn voetbalmaten van E-1 naar een toernooi. Zon boven groen gras, ouders met klapstoelen onder de arm, lekkere temperatuur. Een mooie, vrolijke, vrije dag. Ik zal niks zeggen van de gelijke tenues voor elke ploeg – waaraan je in dit geval precies kunt zien wie tegen wie speelt. En een strak schema bewijst ook zijn nut om het toernooi af te werken. Maar waarom een openingsceremonie, waarbij de deelnemende ploegen zich tweerijig achter de eigen clubvlag dienden op te stellen? Waarom marcherend zich voortbewegen van punt A naar punt B? Waarom toespraken van gezagsdragers via de geluidsinstallatie? „Alvorens dit toernooi te openen ben ik dus de voorzitter van de jeugdafdeling”.

Waar ook die besmettelijke ziekte woedt: bij de amateur-muziekkorpsen. Showband Huppeldepup marcheert over de wekelijkse koopavond. Een figuur met een lange, namaak-zilveren stok voorop, die de leider verbeeldt. Daarachter de majorettes, gelijke jonge meisjes in gelijke laarsjes met gelijke dijbenen in gelijke vleeskleurige kousen. Dan pijpers, trommelaars en blazers, allen in hetzelfde tenue. Alle hoofden strak vooruit gericht; wie zou wagen opzij te kijken en te lachen kan bij de volgende repetitie rekenen op een uitbrander van de trainer. Benen marcheren precies in de maat. Rompen bewegen in één lijn, horizontaal en verticaal. Hoe gelijkter hoe respectabeler het korps.

Op het stationsplein van een provinciehoofdstad liep ik eens tegen een groepje muzikanten aan. Iemand met een saxofoon, iemand met een trompet iemand met een fluit, een trommelaar, een blaasbasspeler en nog een paar. Een ieder droeg zijn eigen broek en zijn eigen bloes. Zoals vroeger de negermuzikanten in de straten van New Orleans, liep ook dit groepje muziek te maken. Naar eigen goeddunken. Als ze maar hetzelfde muziekstuk bij de kop hadden en als ze maar niet te ver bij elkaar uit de buurt raakten. Over de trottoirs, tussen de marktkramen door, even stilhoudend bij een aardige vrouw om haar een serenade te brengen. Zomaar wat slenterend. Ieder speelde voor zichzelf en met elkaar, zodat het ook helemaal niet stoorde wanneer eentje even uitviel en zijn in-

strument onder de arm nam om een appel te eten. Zo speelden en liepen ze drie, vier, vijf straten door. Het was hun manier van protest tegen een taptoe diezelfde avond in het provinciestadje.

Wat brengt een mens tot hartelijk lachen? Een soldaat die op het commando „Links uit de flank... Mars!” in zijn dooie eentje rechts uit de flank marcheert. Of een toeteraar die, verdiept in zijn solo, rechtdoor gaat waar alle anderen van het marcherende korps een zijstraat inslaan. De act van de clown in het circus. Het tegendraadse van de komiek. De ontregeling van de code. Vertederend, aanstekelijk en een opluchting voor de omgeving, voor een kort moment. In het „gewone” leven echter snel gecorrigeerd.

klompen

In de vooravond vonden ze zijn klompen, naast elkaar op de hoge walkant van de vaart. Een half uur later zijn verdronken lichaam. Hoewel het december was en het water in de vaart dus hoger dan gemiddeld stond, moest het hem toch moeite hebben gekost om zijn hoofd lang genoeg onder water te houden.

De oudejaarsvisites van het dorp gonsden van het onbegrip. Dit was nou eens een serieus gespreks-onderwerp, waar je het in de familiekring roerend met elkaar eens over kon wezen – en toch het warme gevoel hebben dat het met wezenlijke dingen des levens te maken had. Niet dat ze hem rechtstreeks veroordeelden – daarvoor was het niet-begrijpen te groot –, maar ja...

Jan van Loo, timmerman, was 58 jaar toen hij op het eind van een middag tussen kerst en nieuwjaar zijn klompen uittrok en de vaart inliep. Veelbetekenend zo'n tijdstip, dacht het dorp. Maar wat voor betekenis had zijn stille daad voor het leven dat hij geleid had temidden van de anderen. Men wikte en men woog.

Met zijn werk had Jan van Loo het toch niet slecht getroffen, zou je zeggen. Na de zevende klas van de lagere school direkt als leerling-timmerman begonnen bij de kleine aannemer in het dorp. Die was in de loop der jaren dan wel groter geworden, de kameraadschappelijke omgang was echter dezelfde gebleven. Al heel lang had Van Loo zelf zijn werktijd kunnen bepalen. Nooit voor half tien in de morgen begon hij. En 's avonds ging hij naar huis wanneer het werk van die dag klaar was. Een dergelijke vrije regeling kon, omdat Van Loo het onderhoudswerk en de ingewikkelder timmermansklussen verrichtte voor de firma. Een bekwaam vakman, en een wat eenzestig persoon. Allebei redenen om Van Loo met onopvallend respect te bejegenen. Geen reden om jezelf van kant te maken, zeg nou zelf.

Familie-omstandigheden dan misschien? Kon je eigenlijk ook weinig van zeggen. Gehuwd met een goede en flinke vrouw. De verstandhouding moest toch redelijk zijn, want samen gingen ze elk jaar met de reisvereniging mee, samen bezochten ze elk jaar de feestelijke vergadering van de vereniging van de openbare lagere school. Niet dat ze kinderen hadden, maar Van Loo had desgevraagd wel eens geantwoord, dat het openbare schoolje alle beschikbare steun nodig had in deze overwegend kerkelijke landstreek. Ze woonden in het blokje bouwverenigingswoningen en niemand van de buurt kon zich herinneren ooit iets verno-

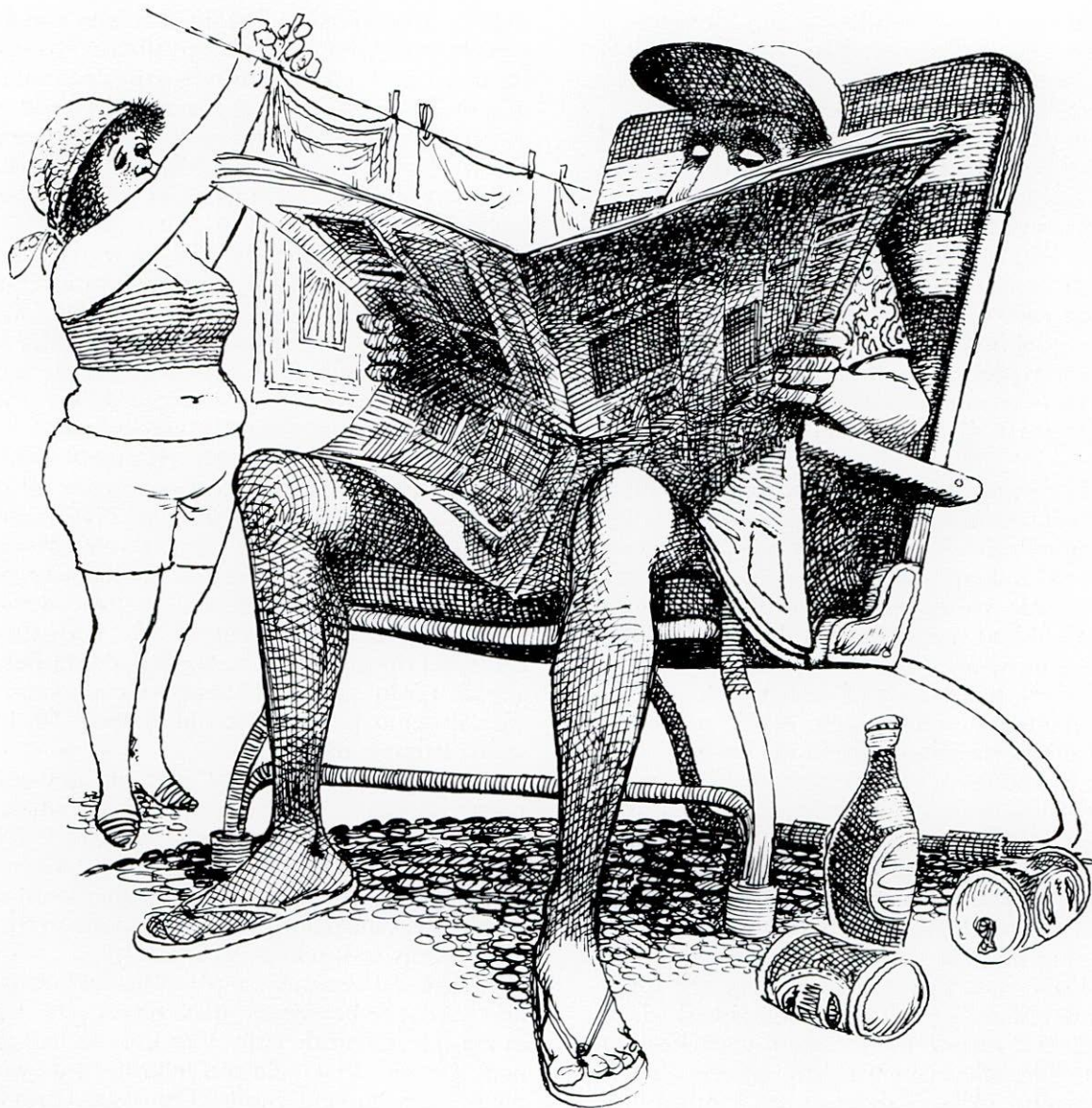
men te hebben van onenigheid tussen van Loo en zijn vrouw. Ook niet van opvallende tederheid, maar dat zou ook overdreven zijn. Van alles niks was er op de twee aan te merken geweest. Ze pasten in het dorp, vond het dorp; zoals een vis in het water, die het immers ook niet in zijn hoofd zal halen te gaan verlangen naar een leven op het land?

Zouden er dan geheimen zijn, of waren die er in zijn verleden? De mannen trokken hun schouders op. Nauwelijks voor te stellen. Hoe lang kenden ze hem al niet. En de ouderen wisten alles van Van Loo's oudelui en van de rest van de familie. Het dorp was zo'n dorp waarvan de inwoners zich geen geheimen konden veroorloven.

Maar wat dan, pijnigde men elkaars hoofd. Wat heeft Van Loo bewogen om er zomaar uit te stappen? Las hij vreemde dingen? Nee, wist zijn broer die nog het vaakst bij hem over de vloer kwam. Het regionale dagblad en één keer per week het streekkrantje. Over de grote wereldproblemen en de maatschappelijke vraagstukken zal Van Loo misschien best een mening hebben gehad. En hij zal zijn volwassen leven lang wel sociaal-democratisch gestemd hebben. Maar hij sprak er nooit over.

Natuurlijk was zijn vrouw geschokt geweest, wisten de burens, toen na het bezoek van de huisarts de mannen het natte dode lichaam van Van Loo het huis hadden binnengedragen. Geen mens had echter in de dagen daaropvolgend van de vrouw de kans gekregen om met haar over de gebeurtenis te spreken. Vreemd.

Het dorp dat een antwoord nodig had om de eigen onrust te bezweren, giste tevergeefs. Eén keer in zijn leven had de stille Van Loo de ban gebroken. Terwijl de wereld om hem heen de verplichte gezelligheid vierde. Op die vochtigdonkere decembermiddag was hij het huis uitgegaan en had hij zijn klompen uitgetrokken aan de kant van de vaart.

de camping

La Londe les Maures, 24 juli 1980

Beste Jakob,

Nou, je ziet, we zitten weer in Zuid-Frankrijk. En het is uit de kunst. Bevrijd van de dagelijkse sleur van het leven. Doen en laten wat je zelf wilt. Freizeit, noemt mijn Duitse buurman het. Daar heeft een mens gedurende een paar weken per jaar wel recht op, vind ik. Alles gaat tot nu toe precies zoals het gepland was. Geen verrassingen, dus ook geen onaangename. Wel volle Autoroutes, maar daarvoor tref je er dan ook heel wat landgenoten. De Autoroute is verrekke handig. Je bereikt er bijna rechtstreeks de plaats van bestemming mee, zonder dat je er bij wijze van spreken je auto voor uit hoeft of een kaart voor nodig hebt. Wegrestaurants, overnachtingen op parkeerplaatsen, het is er wel druk en je moet soms in de rij staan, maar het voordeel is dat je in het geheel je baan niet hoeft te verlaten. We staan op dezelfde camping als de voorgaande jaren. Gezellig, want de Bontebals uit Weert zijn er ook weer, en die van De Vries uit Hoogeveen, en ook Geert en Lientje met wie we verleden jaar zo gelachen hebben die dag in Monte Carlo waar je deze winter nog de dia's van hebt gezien, weet je nog.

Ze waren allemaal weer present en je kunt begrijpen dat we de tweede avond van ons verblijf al weer bij mekaar zaten. Jammer, dat die Franse campings niet van die kaart- en bingo-avonden organiseren zoals bij ons in Nederland. Maar gelukkig weten we ons hier ook wel te vermaken. Stoel onder de arm en de ene avond naar deze en de volgende naar die tent. Dieuwerke wilde wel es wat anders. Ik vind dat je dat niet kunt maken tegenover de andere kennissen. Je moet je fatsoen houden.

De avonden hebben hun vast ritme, zo ook de zonnige dagen. Niet te laat het bed uit, want dan is er geen Nederlandse krant meer te krijgen en geen ijsblok voor de koelbox. Het valt goed te merken dat de camping overvol is. In de campingwinkel in de rij voor de kassa, in de rij voor het ijs, 's ochtends en 's avonds in de rij voor het toiletgebouw, kom je terug van het strand en wil je je douchen, sta je ook in de rij. Gelukkig hebben de Fransen andere tijden van eten, anders moest je met je bak vol afwas ook nog in de rij. Zo zie je maar hoe goed het is om je eigen gewoontes aan te houden.

Ons vaste groepje heeft ook zo zijn eigen strand-

regels. Ben je een beetje op tijd, dan ben je zeker van je vaste plekje. Meestal lukt het wel om voldoende ruimte voor elkaar bezet te houden. En zo'n dag op het strand vliegt voorbij. Genoeg te genieten. Veel dames ontdaan van het bovenstuk van hun bikini, even verderop is het naaktstrand. Buitenshuis honger krijgen en thuiskomen om te eten, dat vinden onze vrouwen ook prima, als je begrijpt wat ik bedoel. Je snapt dat we tot op heden nog nauwelijks van de camping zijn weggeweest. Waarom ook in deze hitte en met kinderen naar wie je geen omkijken hebt, als ze maar naar het strand kunnen.

Wel een telkenjare terugkerend uitje is de Hypermarché, even buiten de stad. Supermarchés en Hypermarchés zijn van die enorm grote supermarkten, weilandwinkels. Weer veel in de rij staan, maar 't is net alsof je boodschappen haalt bij Albert Heijn, en dan veel reusachtiger. Overigens is alles wat je nodig hebt op de camping ook wel te krijgen. Zelfs vind je hier een coiffure waar Dieuwerke onder de droogkap kan. Maar je wilt ook wel eens buitenshuis gaan eten, wat mooi kan in de cafétéria van de Hypermarché.

Alle dagen zon, alle dagen buitenland op de camping en alle dagen Pelleboer met het weer op de Wereldomroep. Fantastisch hoe elke morgen tussen half tien en tien uur al die Nederlandse portables Pelleboer quadro- en nog veel meer fonisch over de Franse camping laten klinken.

Nog een kleine week en dan keren we weer huiswaarts. Twee uur rijden, een kwartier rust; en altijd de ANWB achter de hand. Toch een veilig gevoel zo'n zekerheid. Voor volgend jaar hebben we al weer ons eigen plaatsje onder de zon besproken.

Jij zult het de afgelopen weken ook wel nat gehad hebben op de Friese meren, Jakob. Is het nou het tiende of het elfde jaar dat je daar zeilende je vakantie doorbrengt? Afijn, we kunnen er straks weer een heel jaar tegen.

Groeten van iedereen.

Elckerlyc.

taal en liefde

Ik zat te zoeken naar een gedicht. (Nee, wacht nou even, lees even door. Het pakt nog verrassend uit.) Op zoek naar een gedicht dus, omdat... Tja, waarom eigenlijk? Dominees en andere heerschappen met een boodschap voor de wereld hebben ook altijd een gedichtje of treffend spreekwoord bij de hand. Alsof rijm en ritme een bewering betrouwbaar maken. Bij verliefde mensen ligt dat anders. Kijk maar eens wat vierduizend jaar geleden een minnaar in het oude Egypte opschreef:

Ziet, ze is als de Sithusster
die opkomt
bij het begin van een nieuw jaar.
Glanzende volmaaktheid
voluit stralend
de ogen naar alle kanten
zoet haar lippen als ze spreekt,
nooit een onbetamelijk woord.
Slank de hals
welvend de borst
het haar als lazuursteen
meer dan goud haar armen
en haar vingers als lotusbloemen

en als rivalen tegenover elkaar
omringen haar dijen
de Schoonheid.

Mooi. Maar taal van verliefden is streling, is zoete broodjes bakken. Een gedicht met een verhaal dan. Een aangrijpende geschiedenis. PASTORALE, van J. Slauerhoff.

Ik weet het: een Zondag als deze
Gewekt in weemoed van wind en regen,
Weet zij naar geluk geen wegen,
En zit aan een raam te lezen
Den vroegen morgen.

Om tien uur luidt het kerktijd.
Ze slaat een doek om, zij gaat
Loom met geloken gelaat
Den korten weg die naar de kerk leidt:
Hun hof grenst aan het kerkhof.

Haar vader spreekt zijn Amen.
Zij loopt weer in den tuin
Langs de smalle zwarte paden
Te huiveren. Door de dunne gewaden
Schendt haar de wind. Haar smalle voetjes
waden In het bloemenpuin.

's Middags geen uitweg dan een wandeling
Door de weiden. Zij moet ontmoeten

Zwermende boeren, die haar groeten,
In geheiligde handeling:
De dochter van hun herder.

's Avonds zit zij stil met haar ouders,
Haar moeder moe, haar vader dor.
Zij mijmert over ouder worden
En trekt op de schouders.
Even trillen haar borsten.

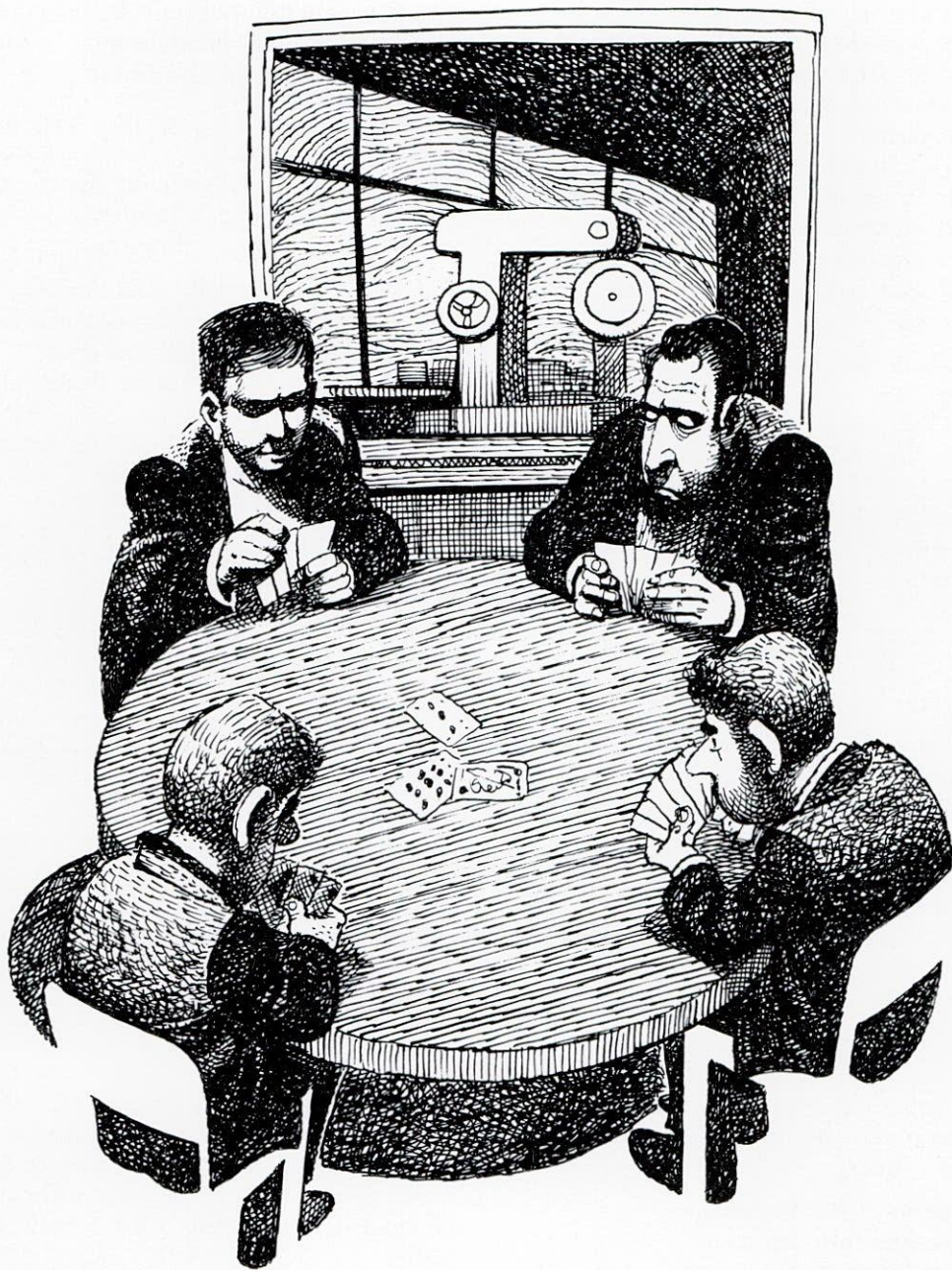
Later, in het holle slaapvertrek,
Maakt zij 't haar los voor een donkre spiegelbres
En brengt haar lichaam over
Van het dag- in het nachtgewaad.
Even staat zij naakt,
En gelooft ergens een vage kramp
Te voelen; het gaat over.
Zij dooft de lage lamp.

Zo, dit is tenminste een gedicht waar we wat aan hebben binnen ons onderwerp.
Weet je wat JUFFROUW A deed?

Op 19 september, een nevelige negentiende, stapte juffrouw A aan de verkeerde kant van haar scheepje Steeds Tevreeden in het Meppelerdiep. Het was al koud, zij had de kachel niet aan kunnen krijgen, haar oude moeder was gestorven, alles roestte en knarste, vanuit haar kombuis leken god en sociale zaken niet te bereiken. Zij ging van boord.

Genoteerd door Rutger Kopland.

Ik heb wat gedichten gevonden, zomaar, zonder gericht te zoeken. Waarom? Omdat ik dat leuk vind. Niet om er dit of dat mee te beweren. Twee reservaten blijven over voor de menselijke vrijheid, taal en liefde. Of is er alleen maar de taal?

hun bedrijf

Zo'n industrieterreintje waar de bungalow van de directeur naast het bedrijfspand staat. Zo ook bij de meubelfabriek Romefa in Noordwolde. Tien, twaalf, misschien wel vijftien keer ben ik er geweest in vijf weken tijd. De meeste keren laat in de avond, als er van de vierenveertig meubelmensen zich nog een stuk of vier ophielden in de fabriek. Om het bezette bedrijf te bewaken.

„Zelfs het klaverjassen wil niet meer. Bij de derde slag ben ik al de draad kwijt. De hersens zijn er niet bij”, zei één van hen, een goeie veertiger, na anderhalve week. Hij wist op dat moment niet, dat het nog drieëneenhalve week langer zou duren voor hun doel bereikt was: Hun bedrijf in handen brengen van een nieuwe eigenaar.

Begin 1976 was het, en een bedrijfsbezetting nog niet zo gewoon. Deze zal ik niet licht vergeten. Romefa dreigde te bezwijken onder een te zware schuldenlast. Er was wel voldoende vraag naar de meubels die de vierenveertig personeelsleden maakten. Daarom, aldus de deskundigen, zou samenvoeging van Romefa met een ander, steviger meubelbedrijf de oplossing zijn. Een gegadigde was er ook. Deze kon ook geld te leen krijgen voor de overname van Romefa. Waar het echter op vastzat, was de vraag wie deze lening wilde garanderen. Een kredietgarantie voor een half miljoen gulden, daar gingen de mannen en vrouwen van Romefa hun fabriek voor bezetten. Niet voor zichzelf, maar om de komst van een nieuwe eigenaar mogelijk te maken, zodat zij hun baan konden behouden.

Vijf weken ging het duren. Na de eerste week was het nieuwtje er af en de voorraad materialen op. Het enige wat de Romefamensen toen nog konden doen, was hardnekkig aanwezig te blijven in hun bedrijf. En dat deden ze. Zonder poespas en welhaast vergeten door de rest van de wereld. Voor een buitenstaander nauwelijks te vatten wat zoiets aan uithoudingsvermogen vereist. Sommigen knapten even af, hadden wat van de dokter nodig om te kunnen slapen. „Klaas komt zo”, hoorde ik aankondigen. „Hij heeft een paar uur op bed gelegen en zegt dat hij nu weer kan denken”. Waarop iemand anders in de kantine zegt: „Dat is nou juist heel fout, dat denken”. Meer dan ooit beseften ze juist die vijf weken, hoezeer elk van hen die fabriek en dat meubelwerk nodig had.

Een rare tegenstrijdigheid, zo op het eerste gezicht. Arbeiders die vijf weken lang hun fabriek beheren en met grote vasthoudendheid hun fa-

abriek voor de ondergang behoeden met het doel... hun fabriek een nieuwe eigenaar te bezorgen. Die kregen ze uiteindelijk, een nieuwe eigenaar voor de fabriek. En op een zaterdagmorgen vierden ze een onwennig feestje in de kantine van 'hun' Romefa. De nieuwe eigenaar bleef veraf en anoniem, maar ze hadden hem.

De Romefawerkers hadden hun arbeidsplaats behouden. En wat meer was, ze konden hun werk blijven doen, meubels maken. De actie was geslaagd.

Nou weet ik ook wel dat het ene soort arbeid het ander niet is. Meubelmaken is iets anders dan pure lopende band-werk. Soms krijgt de buitenstaander enig idee van de benauwende ondergeschiktheid en van de knechting die mensen zich moeten laten welgevalen op hun arbeidsplaats. En dan heb ik het nog niet eens over bepaalde vormen van eentonige, geestdodende arbeid waartoe massa's zogeheten ongeschoolden veroordeeld zijn. Allemaal erg.

Nog erger is het echter wanneer het systeem (economisch stelsel, marktmechanisme, of hoe het verder ook moge heten) hem of haar het werk afpakt. De ene afhankelijkheid is namelijk de andere niet.

henkie

Ik wou dat ik ontroerend mooie verhalen kon schrijven over Romeo en Julia, die los van god en de wereld zo adembenemend op elkaar verliefd zijn.

Of over het meisje met haar fiets op het voetpad tussen de flats. Ze roept terwijl ze haar hoofd half achterwaarts draait: Henkie, ga je mee naar het strand?

Tussen de woonblokken hangt de broeierige warmte van de julimiddag. Misschien komt er wel onweer, heeft de doezelende man op het balkon even eerder gedacht. Verweg is het rumoeren van autoverkeer en kinderstemmen. Het roepende meisje met de fiets dringt er doorheen. Henkie, ga je mee naar het strand? Ze heeft haar fiets omgekeerd op het gras gezet. Ze draait aan het wiel en kijkt in de richting waarvandaan Henkie zal moeten komen.

Voor één van de ramen wordt een gordijn opzij geschoven en een vrouw met een kindje op de arm kijkt naar het meisje naast de fiets. Een man loopt voorbij over het voetpad. Ook hij kijkt naar het meisje, dat de trapper van haar fiets rond-draait. Weer haar roepen. Henkie, ga je mee naar het strand? Met een snelle beweging brengt het meisje het voorwiel aan het draaien. Dan zet ze haar beide handen als een toeter voor de mond: Henkie, waar ben je dan?

Doodstil staat ze nu. En doodstil is het. De doezelende man op het balkon wordt er klaarwakker van. Dan beweegt het meisje zich weer. Ze zet haar ene been op de verste trapper van haar fiets, wipt op het zadel, en fietst met rechte rug langzaam weg.

Het rumoeren van de kinderen verderweg klinkt weer. Een auto wordt gestart. De moeder met het kindje op de arm verdwijnt in het donker van de kamer achter het raam. De man op het balkon doezelt in.

Zulke gebeurtenissen van elke dag. Zo maar. En niks bijzonders. Mensen die wat te doen hebben, of wat te denken, of alleen maar doezelen op het balkon. Willekeurige dingen gebeuren en ieder denkt er het zijne van, of ze gebeuren niet en ieder denkt er ook het zijne van. Even is er het bewustzijn van tijdeloosheid en van het vermoeden dat kleine dingen zo onuitsprekelijk belangrijk kunnen wezen. Wat gaat dat meisje nu doen zonder Henkie?

Een andere werkelijkheid, ook van elke dag. Tot nu toe zijn in de twintigste eeuw al plusminus 200

miljoen mensen vermoord.

Wereldoorlog I, Wereldoorlog II, Vietnam, Cambodja, Nicaragua, (en allang weer vergeten) de rassenmoord op de Armeniërs door de Turken, de slachting van de Hoetoes door de Watoetsi, de massamoorden in Rusland onder het Stalin-regiem, de Franse wreedheden in Algerije, de tweehonderdduizend door de Verenigde Staten omgebrachte Filippino's, de succesvolle beëindiging van de uitroeiing van de Amerikaanse Indianen, enzovoort.

200 miljoen. Dat zijn zeventienduizend moorden per dag, de capaciteit van de vier verbrandingsovens in Auschwitz, meer dan achtentwintig duizend dagen achter elkaar. Tachtig jaar lang elke dag zeventienduizend moorden per dag. Zinloze reksommetjes.

„Honderd doden is een ramp. Vijf miljoen doden een statistisch gegeven”, poneerde heel terecht de heer Eichmann, die plichtsgetrouw en naar beste kunnen gewerkt had aan zijn taak in het Derde Rijk, de definitieve oplossing van het Joden-vraagstuk. Maar het hield niet op na 1945. Tweehonderdmiljoen moorden, dat is tachtig jaar lang elke dag Auschwitz in vol bedrijf.

En alsof dat nog niet voldoende is, geraakte na de Tweede Wereldoorlog de hele wereld in gijzeling van de nucleaire afschrikking.

„Zijn we allen nazi's?”, vraagt Hans Askenasy zich af in zijn gelijknamige boek. „Men zal de goede burger in wat er van New York is overgebleven zeggen, dat het zijn plicht was te gehoorzamen om de Amerikaanse levensstijl en Gods wil zoals die geïnterpreteerd wordt door christelijke leiders, in ere te houden. Zijn tegenstander in wat er van Moskou is overgebleven zal gezegd worden, dat het in deze zijn plicht was om het Russische vaderland en het wereldcommunisme zoals dat geïnterpreteerd wordt door de Sovjetleiders, in stand te houden. Het grootste verschil zal alleen een taalverschil zijn. De één krijgt het in het Engels te horen, de ander in het Russisch. (...) Het is de geschiedenis van de mens: Een voortdurende show van afgrijzen, ellende, pijn en gewelddadige dood; geproduceerd en geregisseerd, opgevoerd door sociale idioten met de hersens van een dronken aap”.

En wat met het meisje dat op een warme julidag zo graag met Henkie naar het strand had willen gaan?

een gewoon mens

Zijn moeder stierf toen hij zeven jaar was. Hij verhuisde met zijn vader, zijn drie broertjes en zijn zusje van Solingen in het Rijnland naar Linz in Oostenrijk. Een niet afgemaakte technische opleiding, vertegenwoordiger bij de Amerikaanse Vacuum Oil Company in Wenen. Op een zware rode motorfiets reisde hij de klanten in Oostenrijk langs.

Hij leerde vrijen en drinken en ging veel met Joden in Wenen om. Hij toonde een opmerkelijke belangstelling voor de Joodse cultuur, zelfs bewondering. „Ik weet niet meer precies wanneer, maar nog voordat Rome was gesticht, konden de Joden al schrijven. Het is voor mij erg ontmoedigend om te denken aan dat volk, dat wetten schreef gedurende zesduizend jaar geschreven historie. Maar het zegt mij, dat het een volk van de eerste orde moet zijn, want wetgevers zijn altijd groot geweest”. In 1932, zesentwintig jaar oud, trad hij toe tot de Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, werd lid van de SS onder Himmler. Klerk op de kartotheek van de Sicherheitsdienst. Hij, vlijtig en stipt, ontwikkelde zich tot een specialist in Joodse aangelegenheden. Zo ontdekte hij, dat Hitlers kokkin – ook een tijdje de maîtresse van de Führer – voor 1/32ste deel van Jooden bloede was.

In 1943 had hij al door dat Duitsland de oorlog zou gaan verliezen. „Maar”, zei hij tot een naaste medewerker, „wij zullen in elk geval kunnen zeggen dat wij iets bereikt hebben. Wij zullen de Europese Joden volledig hebben uitgeroeid”. Na de door hem voorziene ineenstorting van het Derde Rijk dook hij onder, zat korte tijd onder valse naam gevangen in een geallieerd interneringskamp, vluchtte, en woonde vier jaar als de houthakker Otto Heninger op de Lüneburger Heide. Met een vluchtelingenpas van het Vaticaan wist hij een visum voor Argentinië te bemachtigen, waar hij nog tien jaar onopvallend het leven van een ijverige werknemer en oppassend huisvader leidde.

In 1960 werd hij gekidnapt door Israelische agenten. Het jaar daarop stond hij terecht voor een rechtbank in Jeruzalem. Pas toen trad hij uit de betrekkelijke anonimiteit die hem bijna zijn gehele leven omgeven had. Zijn naam was Adolf Eichmann.

Adolf Eichmann, een heel gewoon mens. Hij had niet anders dan zijn plicht gedaan: gehoorzamen. „Op ieder bevel van een meerdere moet men de

hakken tegen elkaar slaan en Jawohl zeggen. Een tweede of derde mogelijkheid was er immers niet, gab es überhaupt nicht”. Een keurige man, boekhoudkundig accuraat, aan wie je met een gerust hart de punctuele uitvoering van een opdracht kon overlaten.

Op 20 januari 1942 besloot de nazi-top, bijeen op de Wannsee-conferentie, om voor eens en altijd het „Jodenvraagstuk in Europa op te lossen”. Die Endlösung der Judenfrage, en Eichmann werd belast met de uitvoering daarvan. Hij had de exacte aantallen op papier staan. In totaal elf miljoen uit de weg te ruimen personen. Behalve de Joodse ingezetenen van de reeds bezette gebieden ook die uit Engeland (330.000), uit Zwitserland (18.000), uit Zweden (8.000), uit Spanje (6.000), uit Portugal (3.000), uit Turkije (55.500) en de Ierse Joden (4.000).

Zoals indertijd Pilatus zich tevreden voelde dat hij zijn handen in onschuld kon wassen, zo voelde zich ook Eichmann over het resultaat van de Wannseeconferentie. Hij verklaarde tegenover zijn latere rechters: „Op deze conferentie spraken en beslisten de meest prominenten van het toenmalige rijk. De pausen gaven de bevelen en ik had te gehoorzamen. Al de jaren die volgden, heb ik dat in mijn hoofd gehouden”.

Eichmann organiseerde op perfecte wijze zijn bureau (de afdeling IVB 4), organiseerde op perfecte wijze de deportaties van Joden uit alle hoeken van bezet Europa naar de concentratiekampen. Hij zoekt, en vindt bij het Poolse plaatsje Auschwitz de meest uitgelezen plaats voor het grootste en meest efficiënte vernietigingskamp aller tijden. Hij beslist welk gas het geschiktst is. Eichmann ging door zolang hij kon. En toen er niet meer voldoende goederentreinen reden om de Joden naar hun eindbestemming te brengen, liet hij ze dodenmarsen lopen. Hij bleef trouw aan de hem eenmaal gegeven opdracht.

Eichmann was geen sadist, ook geen Jodenhater of anti-semiet. Naziboeken of fascistische literatuur heeft hij nauwelijks of niet gelezen. Hij las alleen maar Joodse boeken. Als hij een Jood was geweest, zou hij een fanatieke zionist geworden zijn, vertelde hij nog voor zijn arrestatie aan een vriend in Argentinië. „Ik kan mij niet voorstellen dat ik iets anders zou zijn geweest. Werkelijk, ik was de verwoedste zionist geweest die men zich voor kan stellen”.

Hoe een gewoon mens was Adolf Eichmann?

een karweitje

– We landden vlak bij een dorp, we stelden ons op en begonnen naar het dorp toe te lopen. En er zat iemand in een schuilplaats, een spleet-oog, hij zat helemaal in elkaar gedoken. En een van ons riep dat er een spleet-oog in zat.

– Hoe oud was hij?

– Een oude man. En een van ons trok hem te voorschijn en riep: Er zit een spleet-oog hier. En de sergeant schreeuwde terug: Schiet hem dood. En dus schoot hij die man dood. En we liepen het dorp in, we begonnen het te doorzoeken, we dreven ze op een hoop en renden naar het midden van het dorp.

– Hoeveel mensen vonden jullie?

– Zo'n veertig, vijftig. We dreven ze in het midden van het dorp op een hoop. Het was net een klein eilandje. Precies midden in het dorp.

– Wat voor mensen waren dat? Mannen, vrouwen, kinderen?

– Mannen, vrouwen, kinderen.

– Baby's?

– Baby's. We dreven ze bij elkaar. We lieten ze neerhurken en de luitenant kwam eraan en zei: Je weet wat je moet doen, nietwaar? En ik zei ja. Ik dacht dat hij bedoelde dat we ze in de gaten moesten houden. Hij ging weg en kwam zo'n tien, vijftien minuten later terug, en zei: Hoe komt het dat je ze nog niet gedood hebt? En ik zei: Ik wist niet dat u bedoelde dat we ze moesten neerschieten, ik dacht dat we ze alleen maar moesten bewaken. Hij zei: Nee, ze moeten dood. En hij liep zo'n drie, vier meter achteruit, en begon te schieten. En hij zei dat ik dat ook moest doen. Ik begon dus te schieten, ik schoot vier magazijnen leeg op die groep.

– Je schoot vier magazijnen van je...

– M-16.

– En dat is hoeveel...

– Er zaten zeventien patronen in een magazijn.

– Je vuurde dus ongeveer vijfenzeventig schoten af?

– Precies.

– En hoeveel mensen schoot je daarbij dood? Op dat moment?

– Ik vuurde automatisch, dus je kan – je geeft verspreid vuur, dus je weet onmogelijk hoeveel je er hebt doodgeschoten, het gaat veel te snel. Ik heb er misschien zo'n tien of vijftien gedood.

– Mannen, vrouwen en kinderen?

– Mannen, vrouwen en kinderen.

– En baby's?

– En baby's.

– Goed, en toen?

– We dreven ze dus bij elkaar, andere mensen. We hadden er zo'n zeven of acht, en we wilden ze in de keet stoppen, met een handgranaat erbij.

– Jullie dreven nog meer mensen bij elkaar?

– Ja, nog meer mensen, en we hadden er zo'n zeven of acht, en we wilden ze in de keet stoppen en dan een handgranaat erbij. En er kwam iemand opdagen bij die diepte, en zei dat we ze daarheen moesten brengen, dus bij die diepte. We haalden ze dus uit de keet en brachten ze bij de diepte – en toen we ze daarheen hadden gebracht, hadden ze al zo'n zeventig, vijfenzeventig mensen samengebracht. We deden die van ons erbij en de luitenant zei tegen mij: Soldaat, we moeten nog een karweitje opknappen. En hij liep naar die mensen toe, begon ze naar beneden te duwen en begon te schieten...

– Hij duwde ze de diepte in?

– Ja, de diepte in. Het was een uitgegraven sloot. En we duwden ze naar beneden, en begonnen te schieten. We duwden ze dus met z'n allen naar beneden en schoten onze machinegeweren op ze leeg. En toen...

– Ook ditmaal mannen, vrouwen en kinderen?

– Mannen, vrouwen en kinderen.

– En baby's?

– En baby's. We begonnen dus te schieten en iemand zei dat we schot voor schot moesten vuren om kogels te sparen. We zetten ze dus op schot voor schot, en schoten nog een paar patronen af.

– Waarom deed je dat?

– Waarom? Omdat ik dacht dat ik daartoe bevel had gekregen. Dat dacht ik en ik dacht toen ook dat het goed was wat ik deed, want ik was een paar vrienden kwijtgeraakt. Ik was een hele goede vriend kwijtgeraakt, Bobby Wilson, en daar moest ik aan denken. Dus op dat moment voelde ik me oké, maar een paar uur later voelde ik me niet meer zo lekker.

450 volt

Iemand komt op uitnodiging naar het opgegeven adres om mee te werken aan een wetenschappelijk onderzoek. Een test om na te gaan wat de invloed van straf is op het leerproces, zo wordt hem of haar verteld. Er zijn drie personen: de proefleider, een zogenaamde leraar en een zogenaamde leerling. Alleen de „leraar” is de werkelijke proefpersoon; de „leerling” is een medewerker van de proefleider en doet net alsof, maar dat weet de „leraar” niet.

De „leerling” zit op een stoel, zijn armen zijn vastgebonden aan de leuningen en aan zijn pols is een elektrode bevestigd. Hij moet een lijst met woordcombinaties uit zijn hoofd leren en de „leraar” dient hem te overhoren. Geeft de „leerling” een fout antwoord, dan krijgt hij van de „leraar” een elektrische schok. Dat gebeurt met een schokgenerator, waarop een rij schakelaars van 15 volt tot 450 volt. Elke nieuwe fout wordt gestraft met een zwaardere schok. De schokgenerator ziet er levensecht uit en ook de „leerling” reageert levensecht op de steeds zwaardere elektrische schokken die hij krijgt toegediend – zogenaamd. Tot welk punt is de proefpersoon (de „leraar”) bereid om de opdrachten van de proefleider op te volgen; met andere woorden: hoe lang gehoorzaamt de „leraar” met het toebrengen van steeds sterkere pijn aan iemand anders. Daar ging het in werkelijkheid om bij dit onderzoek van Stanley Milgram aan de Yale-Universiteit in het Amerikaanse New Haven (1963).

De ervaring met één van de duizend proefpersonen. Leraar: Ik hou het niet meer uit. Ik kan die vent daar niet gaan vermoorden. Hoort u hem schreeuwen? (Zo juist is een schok van 180 volt gegeven. De „leerling” doet alsof hij hevige pijn lijdt.)

Proefleider: Zoals ik al eerder zei, kunnen de schokken pijnlijk zijn, maar . . .

Leraar: Maar hij schreeuwt. Hij kan het niet meer verdragen. Wat gebeurt er met hem?

Proefleider (geduldig en onbewogen): Het experiment eist dat u verder gaat, leraar.

Leraar: Ik weiger de verantwoordelijkheid op me te nemen. Hij zit daar te schreeuwen! Wie heeft de verantwoordelijkheid als er iets met hem gebeurt?

Proefleider: Ik ben verantwoordelijk voor alles wat er met hem gebeurt. Gaat u alstublieft verder. (De „leraar” gaat verder. 195 Volt.)

Leerling: Laat me eruit. Ik heb last van mijn hart. (Leraar kijkt naar proefleider, trommelt zenuw-

achtig met zijn vingers op het tafelblad. Het experiment gaat verder. 210 Volt, 225 Volt, 240 Volt, 255 Volt, 270 Volt. De „leraar” protesteert.)

Proefleider: Het experiment eist dat u verder gaat. Leraar: Dat weet ik, maar hij zit daar maar te schreeuwen.

(Na 285 Volt geeft de „leerling” helemaal geen antwoord meer. Geen antwoord is volgens de spelregels een fout antwoord en dus volgt er weer een zwaardere schok. 375 Volt.)

Leraar: Ik geloof dat er iets met hem is. Ik krijg geen antwoord meer. Bij schokken die minder zwaar waren, schreeuwde hij. Kunt u niet kijken hoe het met hem is?

Proefleider: Niet zolang we nog bezig zijn. Gaat u alstublieft verder, leraar.

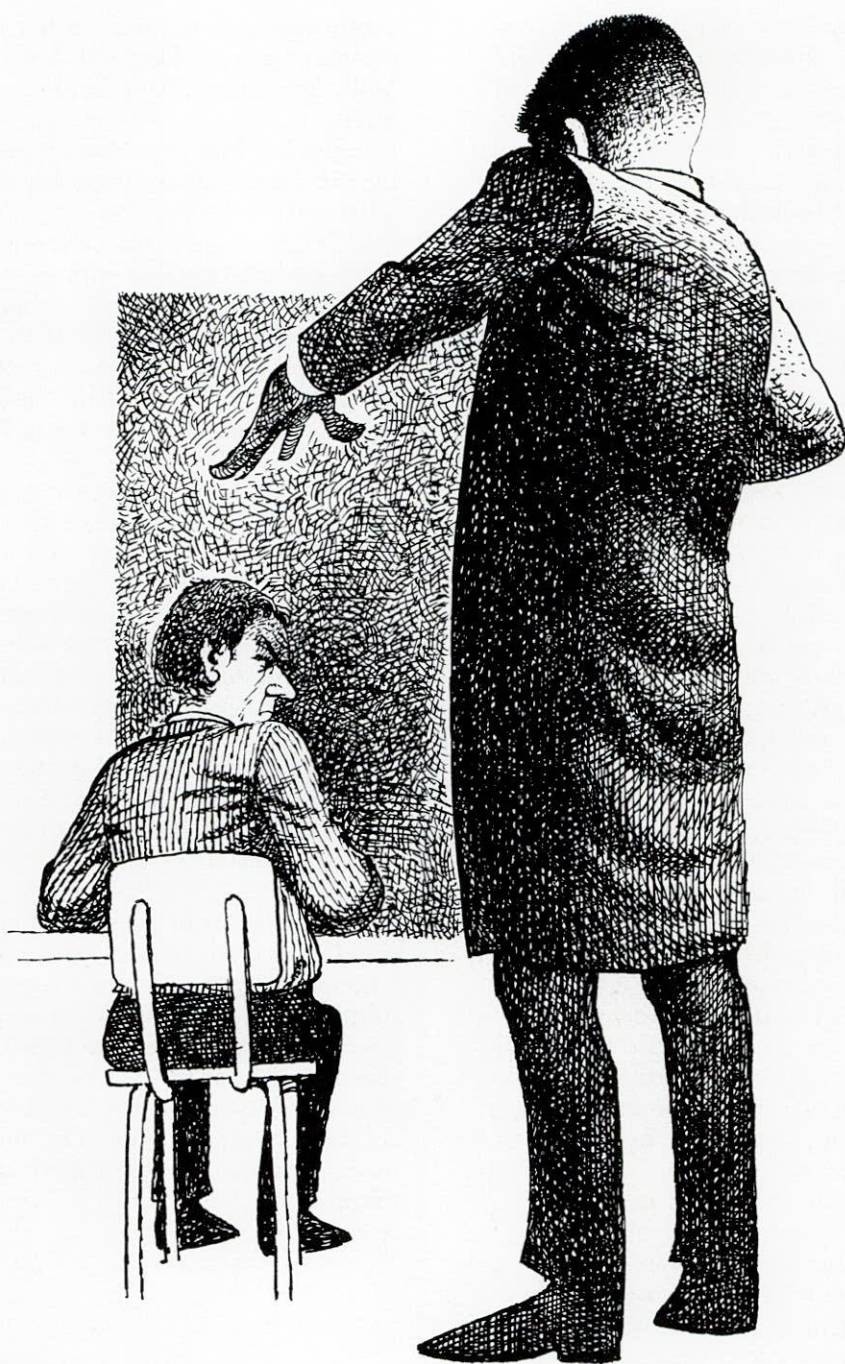
Leraar: U neemt alle verantwoordelijkheid op u?

Proefleider: Het is mijn verantwoordelijkheid.

Precies. Gaat u alstublieft door.

(De „leraar” gaat door tot 450 Volt. Omdat de rij met woordcombinaties nog niet geheel is afgehandeld, moet de proefpersoon doorgaan en bij een foutief of geen antwoord schokken toedienen van telkens 450 Volt. Dat doet de „leraar”, terwijl de „leerling” al lang geen enkele reactie meer geeft. Tenslotte maakt de proefleider een eind aan het experiment.)

Meer dan duizend personen namen deel aan de proefnemingen, die op verschillende manieren gevarieerd werden. Gewone mensen, zoals ik en mijn buurman en buurvrouw, geschoolde en ongeschoolde arbeiders, kantoormensen, middenstanders, lieden uit de vrije beroepen, mannen en vrouwen van alle leeftijden. Het gemiddelde resultaat? Ontmoedigend. De meerderheid was niet in staat tot een eenvoudige daad van ongehoorzaamheid.

orders

„Een aanzienlijk deel van de mensen doet eenvoudigweg wat hun wordt opgedragen. Zolang deze opdrachten afkomstig zijn van een gezagsinstantie die in hun ogen legitiem is, voelen zij daarbij geen enkel gewetensbezwaar”. Aldus Stanley Milgram op het eind van het verslag van zijn gehoorzaamheidsonderzoekingen.

Laten we ons geen illusies maken, ook niet over onszelf dus. Uit naam van gehoorzaamheid, loyaliteit en trouw zijn in de menselijke geschiedenis meer en verschrikkelijker misdaden gepleegd dan uit naam van rebellie en verzet. Ongehoorzaamheid kost veel moeite en eist veel moed.

Enkele bevindingen:

– Hoe groter de afstand tot het slachtoffer hoe groter de bereidheid om te gehoorzamen aan de opdracht het slachtoffer te pijnigen. Twee van de drie (65 procent van de proefpersonen) gehoorzaamden. Toen ze konden horen dat het slachtoffer protesteerde, was het nog 62,5 procent dat de bevelen volgde. Nog dichterbij, namelijk slachtoffer en dader in één en dezelfde ruimte, bleef 40 procent de orders uitvoeren. Hoe diep de „Befehl ist Befehl”-houding wel is geworteld, bleek uit de vierde opstelling: Op zeker moment bij 150 Volt weigerde de „leerling” zijn hand op de schokplaat te houden, waarna de „leraar” de hand van de „leerling” op de schokplaat moest neerdrukken en zo verdergaan met het experiment. 30 procent van de proefpersonen deed dat.

Of zou je, bedenk ik nu, veel beter de nadruk kunnen leggen op het aantal proefpersonen dat zei: „Ik verdom het, want dit deugt niet”? Dan waren het respectievelijk 35, 37,5, 60 en 70 procent die weigerden te gehoorzamen aan de met autoriteit beklede opdrachtgever.

– Hoe zat het met de afstand tussen proefpersoon („leraar”) en opdrachtgever? Hoe dichterbij elkaar, hoe groter de invloed van de opdrachtgever.

– Een groot aantal proefpersonen liet op gezette tijden weten toch wel bezwaren te hebben tegen dat wat ze moesten doen. Velen protesteerden zelfs. Maar de meesten bleven gehoorzamen tot het bittere eind.

– Een groep proefpersonen hoefde alleen maar mee te werken aan het experiment in een meer ondergeschikte positie: Niet meer zelf de schakelaar bedienen op de schokgenerator, maar slechts de „leerling” overhoren op de woordcombinaties. 37 van de 40 deelnemende proefpersonen gingen door tot het hoogste schokniveau. Waren ze immers niet slechts een schakeltje in het geheel en

was het niet de man bij het schakelbord, die de verantwoordelijkheid droeg? Een bekende verontschuldiging in een steeds gecompliceerdere en meer in elkaar grijpende samenleving.

Het was geen agressie, het was geen haat. Milgram: „Wat bij onze experimenten aan het licht trad, was iets veel gevaarlijkers: Het vermogen van de mens om zijn menselijkheid te verliezen, en de onvermijdelijkheid waarmee dit gebeurt, wanneer hij zijn unieke persoonlijkheid in een groter hiërarchisch geordend geheel laat ondergaan. Ironisch genoeg zijn het juist de zo hoog gewaardeerde eigenschappen als loyaliteit, discipline en zelfopoffering, die destructieve, op oorlog gerichte organisaties mogelijk maken, en die de mens aan kwaadaardige gezagssystemen binden”.

Eén van de weinige ongehoorzame proefpersonen was de 32-jarige Jan Rensaleer, na de Tweede Wereldoorlog uit Nederland naar de Verenigde Staten geëmigreerd. Bij 255 Volt weigerde hij om de pijniging voort te zetten.

Proefleider: Het is absoluut noodzakelijk dat u verder gaat.

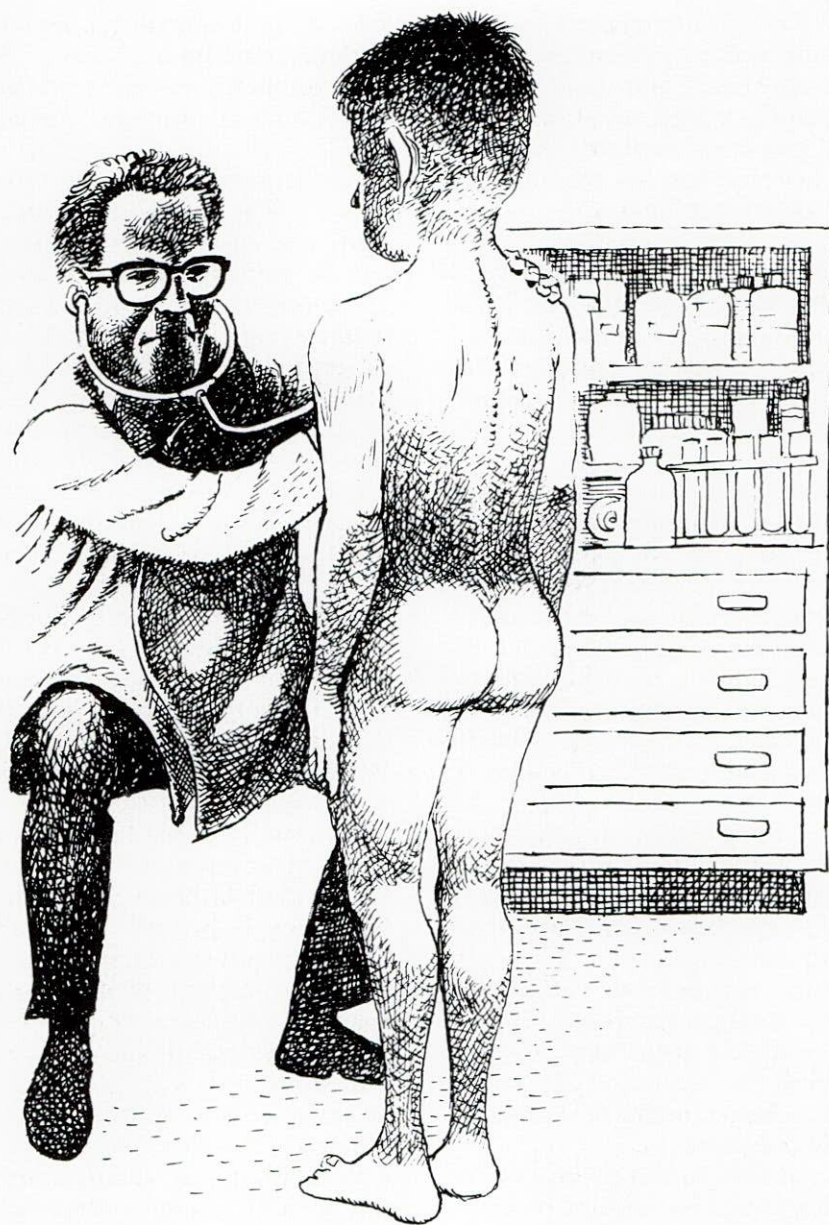
Rensaleer: Het spijt me, maar ik ga echt niet door, hij schreeuwt het uit van de pijn.

Proefleider: U heeft geen andere keus.

Rensaleer: Ik heb wel een andere keus. (Ongelovig en verontwaardigd.) Waarom zou ik geen andere keus hebben. Ik kan er echt niet mee doorgaan. Het spijt me. Ik geloof dat ik al te ver ben gegaan; waarschijnlijk wel”.

(Hij stopt.)

In het nagesprek stelt hij zichzelf voor de volle honderd procent verantwoordelijk voor de schokken die hij de „leerling” heeft toegediend. „Direct toen hij begon te protesteren had ik moeten stoppen. Ik wilde dat toen ook doen. Ik draaide me om en keek naar u (= de proefleider). Ik denk dat het een kwestie van... autoriteit is, als je het zo wilt noemen. Ik was geïmponeerd en ging door, terwijl ik eigenlijk wilde ophouden. Alsof je in het leger dient en iets moet doen wat je niet wilt, maar wat je toch doet omdat je meerdere het je opdraagt. Zoiets, begrijpt u wat ik bedoel?”

In de rij langs tafeltjes, waarachter functionarissen zaten. Van de één kregen ze een nummer. Bij de ander dienden ze mededeling te doen van de persoonlijke eigendommen. Een derde noteerde de personalia. Enzovoort, al wat er niet te vragen en op te geven valt; of het nu gaat om een bejaardentehuis, een legerdepôt, een kindertehuis, een ziekenhuis, een concentratiekamp, een kostschool, een psychiatrische inrichting, een gevangenis, een werkkamp of een klooster.

Na de tafeltjes door een witbetegelde gang en daar volgde de medische procedure. Uitkleden. Hoewel de keuring de benaming „medisch onderzoek” niet waard was, duurde die toch nog wel zo lang (wegen, meten, een snelle blik en een paar handgrepen van de geroutineerde keuringsarts), dat de meesten enige tijd ongemakkelijk in hun blote kont moesten wachten op hun beurt.

Daarna leidde een andere deur hen naar de kleedkamer. „Wat is de maat?”, vroeg daar een functionaris. Als de toegesprokene dat zelf ook niet meer precies wist, mat de functionaris met zijn ogen en gooide wat toe. Zo stonden ze vervolgens voor de functionaris die de fotomachine bediende. In gelijkvormig kostuum, onder- en bovenkleding van een kleur van halftinten, maar die niet exact te benoemen valt. Veel ervan was al eerder gebruikt, en „pasvorm” leek een begrip uit een andere wereld. Verbijsterd keken ze naar het resultaat van de klik. Hoe ieder ook had proberen te poseren, zonder uitzondering waren het onguire typen die hen aankeken vanaf de pasfoto. De stille ontzetting was het grootst bij diegenen die nog voor de fotograaf een razendsnelle kapper hadden moeten passeren.

In een volgende holle ruimte stonden weer tafeltjes waar ze langs moesten. Voorbij een functionaris die een identiteitskaart overhandigde met hun pasfoto erop geniet. Voorbij een functionaris die een stencil met de belangrijkste huisregels overhandigde. Voorbij een functionaris die een plattegrond overhandigde.

Achter een volgende deur werden ze opgewacht door functionarissen, die hen begeleidden naar de hen toegewezen onderkomens.

De slaapzaal. Bedden op een rij, daartussen ijzeren kastjes om de beperkt toegestane persoonlijke eigendommen in op te bergen. Een functionaris kwam vertellen van de voorschriften omtrent het opmaken van de bedden en het inrichten van de kast. Het feit dat er voorschriften bestonden, zo zei hij, hield automatisch in dat er ook controle

zou plaatsvinden op naleving van die voorschriften. Dan kondigde hij de komst van een volgende functionaris aan en die zou algemene informatie geven over het leven in dit huis en over de regels van het huis. „Zoals jullie bekend zal zijn”, begon deze, „zijn jullie vanaf vandaag hier binnen en zal het een bepaalde periode duren voor er contacten met buiten toegestaan zijn. Wij van de staf en jullie bewoners, samen moeten we zien er het beste van te maken”. Tien minuten sprak deze functionaris.

Even later was de eerste dag voorbij en op het vastgestelde tijdstip gingen ze naar bed.

Een Brief.

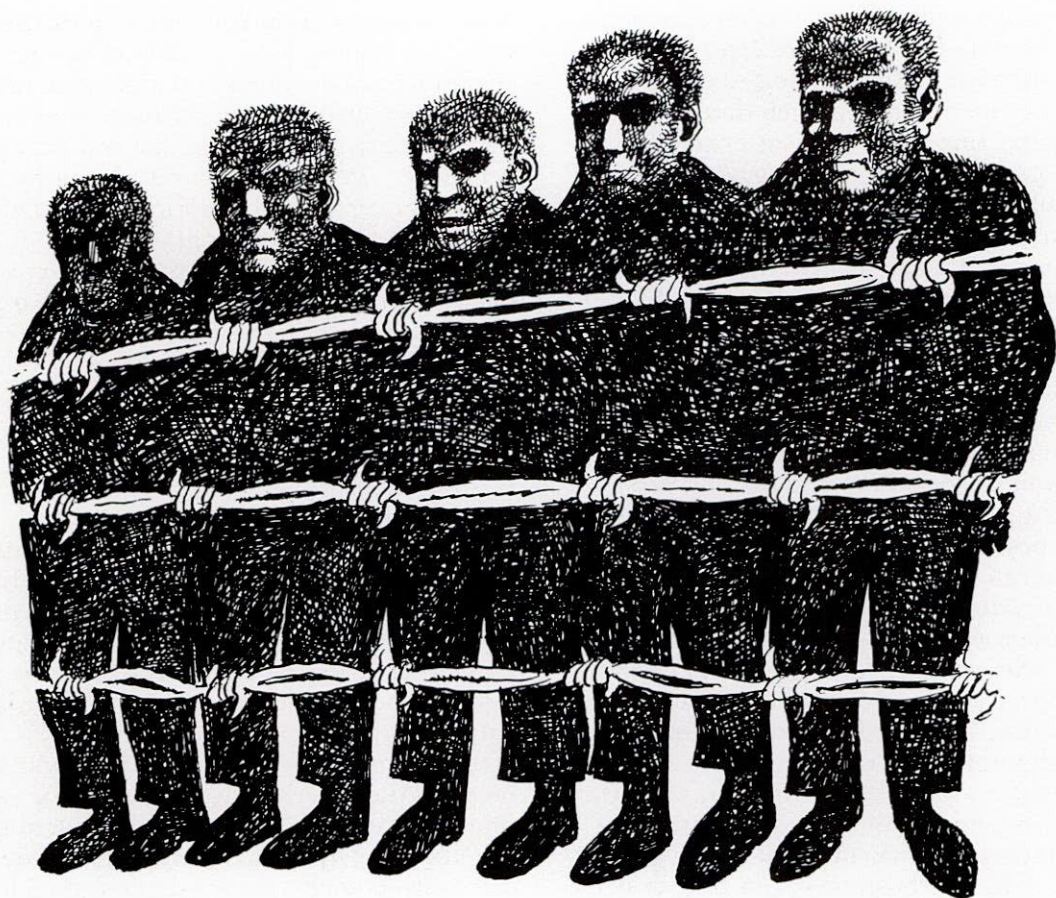
Beste Erving,

Ik zit hier nu drie maanden, het is me niet in mijn kouwe kleren gaan zitten. Het verblijf hier maakt een ander mens van mij. Ik voel me een ui waarvan blaadje na blaadje afgepeld wordt. Sommigen zeggen daarvan, dat het de bedoeling is je ego te ondermijnen om je te leren aanpassen. Denk jij dat ook?

Het dagelijkse leven binnen is heel wat anders dan buiten. Alles speelt zich aan deze kant van de muren af: werken, slapen en de besteding van de vrije tijd – recreatie geheten. Alles en de gehele dag voltrekt zich volgens de vastgestelde programma's, en steeds met dezelfde mensen. Ik vraag je, Erving, is dit de hel of is het de vooruitgang? Totalitair is het zeker, want je hebt nauwelijks of geen mogelijkheden om je er op wat voor punt dan ook aan te onttrekken.

Ben benieuwd naar je reactie en groet je hartelijk, Jaap Stobbeboer.

P.S. Schoot me zomaar te binnen. Is er eigenlijk wel zoveel verschil tussen het leven binnen en het leven buiten?

dode zee

Beste Jaap,

Wat jij beschrijft zou ik totale instituties noemen, instellingen met een allesomvattend en totaal karakter. Met barrières als gesloten deuren, prikkeldraad, hekwerk, hoge muren, water of bossen, die sociale contacten met de buitenwereld verhinderen. Alles wat een mens nodig heeft, krijgen de bewoners binnen deze afgeslotenheid: werk, een slaapplek, voedsel, ontspanning, kleding, zakgeld, enzovoort.

Een kenmerk van een open, redelijk vrije samenleving is, dat werken, slapen en recreëren op verschillende plaatsen en met verschillende mensen en binnen verschillende gezagsstructuren gebeuren. Zo niet bij de door jou beschreven instelling. Een totale institutie, zoals bejaarden- en kindertehuizen, kostscholen en kazernes, psychiatrische inrichtingen en sanatoria, gevangenis en concentratiekampen, schepen en kloosters. En wat denk je van padvindskampen?

Je hebt de „bewoners” en je hebt aan de andere kant de staf. De staf houdt toezicht en heeft altijd gelijk. De staf gedraagt zich altijd als de meerderheid, de „bewoners” zijn altijd inferieur. De „bewoners” wonen intern en moeten tamelijk afgesloten leven van de buitenwereld. De stafmensen hebben een achturige werkdag en kunnen een sociaal leven leiden buiten de muren.

De in rang laagste stafleden hebben het meeste te maken met de „bewoners”. Zij oefenen het directe toezicht uit op naleving van de voorschriften. Zij zijn ook de dragers van de vaak knellende tradities, want zij zijn meestal het langst in dienst. (Stafleden en „bewoners” wisselen veel sneller.) Een hoger staflid kan zich veroorloven toegevend te zijn tegenover deze of gene klagende „bewoner” – de algemene discipline zal er toch niet onder lijden.

Zodra er nauwere banden ontstaan tussen een staflid en een „bewoner”, is het huis te klein. Meestal volgt er dan strafoverplaatsing van het staflid. Je had het over ondermijning van je ego, over ontindividualisering, over het afschillen van de persoonlijkheid. Wel, dat zie je mooi geïllustreerd aan de zogenaamde toegangsprocedure: de registratie, het afgeven van de privé-eigendommen, de keuring, het medisch onderzoek, de uniforme kleding, het krijgen van een nummer, de instructie omtrent de huisregels. Van klooster tot kazerne zie je dat de „bewoners” gedwongen worden om afstand te doen van de zeggenschap over het eigen uiterlijk bijvoorbeeld. Het meest radikaal werd en wordt dat in concentratiekampen

geprobeerd – het breken van de persoonlijkheid van de gevangenen.

Voorschriften bepalen heel nauwgezet zelfs de kleinste details en regelen de meest onregelbare zaken: Hoe en wanneer het bed moet worden opgemaakt, wanneer en hoe wordt gegeten, op die dag en op dat uur en op die plaats gelegenheid tot vrijen – als er in het meest gunstige geval al gelegenheid tot vrijen bestaat.

Het toestaan van privileges – gunsten is een betere omschrijving – vergroot de mogelijkheid om de tucht er in te houden. Bij ongehoorzaamheid van de „bewoner” kan de staf dreigen om de privileges in te trekken – een extra middel om de „bewoners” als enkeling of als groep in het gareel te houden.

De „bewoner” kan zich op verschillende manieren aanpassen aan het regiem in een totale institutie. Door het versieren van privileges – op een heel klein gebiedje is hij of zij dan toch zelf baas. Door zich helemaal op zichzelf terug te trekken – dan behoudt hij of zij tenminste toch een innerlijk besef van onafhankelijkheid.

Door in godsnaam maar te proberen er het beste van te maken en het maximum aan overgebleven mogelijkheden uit te buiten.

Door roomser dan de paus te worden en de „ideale bewoner” te spelen.

Door permanent verzet te plegen; dat dwingt de opstandige om zich heel intensief te oriënteren op de formele organisatie en dus tot een diepe betrokkenheid op de totale institutie.

Ik zou je nog kunnen vertellen over institutionele ceremoniën als het eigen huiskrantje, het jaarfeest of de kerstwijding, de open dagen of andere zogenaamde verbroederingsdemonstraties. Ik zou wat dieper in kunnen gaan op de surrogaten, de plaatsvervangers voor het zelfbestemmende vrije leven: sportdagen, klaverjascompetities, gokken, drank, sex. Bezigheden die het denken en de verbeelding van de „bewoners” totaal in beslag kunnen nemen. Kleine eilandjes van activiteit in de dode zee van de totale institutie.

Dan heb ik het nog niet eens gehad over wat genoemd wordt „de terugkeer in de maatschappij”. Maar dit lijkt me voorlopig genoeg narigheid op papier. Jaap, ik wens je sterkte. Groeten.

Erving Goffman.

P.S. Tja, het gewone leven. Dat is ook een dode zee op het moment dat we ons niet meer verzetten.

de zotten

De eenzame man op zijn paard. Hij gaat van hier naar ginder. Ook al zijn het er meer met wie hij de kudden koeien drijft, hij is altijd alleen. Hij zoekt en vindt sporadisch vertier in de stadjes op zijn route, in de saloons en bij de hoeren. Hij vecht als men hem te na komt. Hij regelt zijn eigen zaakjes. Hij is zijn eigen baas. Dat is het beeld dat wij koesteren van de cowboy.

De vrouw in het gouden bad. Zij is mooi. De foto's van haar lichaam sieren de pagina's van kranten en tijdschriften. Ze behoort tot de beau monde. Men ziet haar graag tot diep in de zoete nachten feesten, als het even kan opgeluisterd door uitspattingen. Ze onderhoudt intieme betrekkingen in opzienbarende variatie. Ze huwt en laat zich scheiden en huwt en laat zich scheiden en huwt. Ze experimenteert met het leven. Ze weet niet wat boekhouden is. Ze gaat roekeloos om met geld. Ze is wispelturig en doet wat ze wil. Dat is het beeld dat wij koesteren van de filmster.

De man met de zwarte baard. Hij duikt op, wanneer men hem niet verwacht. Hij gooit zijn bom naar het voertuig van de dictator. Niemand weet waar hij blijft. Hoogstens vermoedt men waar hij van leeft. Hij heeft vrienden en vriendinnen in alle landen, bij wie hij kort slaapt, verdwijnt en jaren later weer verschijnt. Het geheim dat ze delen met Sandeman. Hij neemt wat hij nodig heeft. Dat is het beeld dat wij koesteren van de revolutionair.

De jongens met hun weekendtassen. In de trein grote verhalen over wat ze meemaakten en hoe hun verlof zal verlopen. Luidruchtigheid, stromen bier, enige rommel, veel kut en neuken en godverdommes. Maar wie van de andere reizigers die zich daar werkelijk aan ergert? Zelfs de man die dagelijks toeziet dat zijn eigen kinderen uitblinken in deugdzaamheid, blijft glimlachen en demonstreert hoe je van een krant een feestmuts kunt vouwen. Hebben de jongens niet het volste recht om na zoveel ontberingen eens uit de band te springen? Dat is het beeld dat wij koesteren van de soldaten.

De persoon in extravagante kledij. Van de dag maakt hij een nacht en van de nacht een dag. Soms is het huis maandenlang donker. Op reis? Maar waar haalt hij het geld vandaan? Dat is er soms niet eens om brood van te kopen. En als hij eens een keer wat verkocht heeft, zijn er die

avond en nacht wilde, onoverzichtelijke feesten en is het geld weer op. Excentriek in alles. Dat is het beeld dat wij koesteren van de kunstenaar.

Het oude mens met haar geruite hoofddoek. Niemand komt ooit binnen in haar hut. Men weet dat de katten het goed bij haar hebben. In het schemerdonker ziet men haar bij wijlen op de polderwegen. Gebogen, mompelend en het hoofd opzij wanneer iemand haar passeert. Wat haar herkomst is en of ze nog familie heeft, weet geen mens. Verbergt ze geld in een ouwe kous? Is ze wel goed bij haar hoofd? Dat is het beeld dat wij koesteren van de heks.

Zotten zijn het, die hun eigen leven leiden. Zolang het beeld van de zotten blijft bestaan, kan de gewone wereld gewoon doorgaan.

de eenzame fietser

„Wees jezelf en doe wat ik je zeg”, zei de boer en sprong op het wief.

„Wees jezelf”, adverteerde het eigentijdse weekblad voor opgroeiende tienermeisjes. Biedt de commerciële tienercultuur immers niet de beste winstmogelijkheden? „Wees jezelf”, en week in week uit de jonge lezertjes niets anders aansmeren dan een platte kopie van de grote consumentenwereld. Probatie middelen tegen jeugdpuistjes, de hoe-vind-ik-mijn-geluk-supertest, de ring van zelfvertrouwen uit de tandpastatube, het audio-rack, het succes van de popster en de begripvolle huilerigheid van verhalen over eenzaamheid en verliefdheid. „Wees jezelf”, maar wee de ongelukkige die bij zichzelf iets anders vermoedde dan de gemiddelde smaak.

„Wees jezelf”, had de jongen met het springerig krullende haar zich vanaf zeker moment voorgenomen. Vaarwel vader, moeder, knielhuis. Het was nog in de tijd dat lang haar provoceerde. Hij droeg dus lang haar. Hij rookte dus zijn joints. Hij was dus een probleemgeval voor ouders en leraren. Hij uitte zijn opstandigheid tegen de gevestigde orde. Progressieve ideeën beleed hij. Een jaar later zag ik hem met een gitaar terug, de jongen met het springerig krullende haar. Hij had zich aangesloten bij de Jezus-Beweging, zei hij. Bij een obscure evangelist uit Emmen die zwolg in zijn eigen woorden en in de volgzzaamheid bij zoveel meest jeugdige aanhangers. „Wees jezelf”, luidde het opnieuw, „keer in tot jezelf en halleluja, Jezus redt”. Vele jaren later zou ook zijn vroegere idool Bob Dylan het heil bij Jezus ontdekken.

Wat hij nu doet, die jongen met dat springerig krullende haar? Misschien is hij wel een vooraanstaand lid van de plaatselijke tennisclub, of een ambitieus PvdA- of D'66-wethouder, of kraker in een provinciestad, of heeft hij het in de makelaardij gezocht. Wat hij ook is, hij zal de passende opvatting van harte huldigen. Jezelf wezen, he.

„Wees jezelf”, stond er op het verkiezingsdrukwerk onder het portret van de zelfgenoegzaam blikkende politicus. De leuze was een vondst, vond de campagnecommissie, reuze geschikt voor de mensen in het land. Geen bevoogding, de vrije zelfbestemmende persoonlijkheid, eigen initiatief, je bent wat je zelf wilt.

Met grote dankbaarheid aanhoorden ze de boodschap van de politicus: de bij bedrijfssluitingen ontslagen arbeiders, de minimumloners, de

schoolverlaters zonder werk, de verjaagde gastarbeiders, de gediscrimineerde zwarten, bruinen en andere vreemdelingen. „Wees jezelf”, en ze zegden hun geloof in de mooie woorden op, en ze gingen niet ter stembus. Had je toen de politicus eens moeten horen!

„Wees jezelf”. Al jaren lang klinkt het van alle kanten. Maar wat gebeurt er als mensen de daad bij het woord voegen? Wat als men massaal zou weigeren de dienstplicht te vervullen? Wat als grote menigten niet willen leven met kernenergie? Wat als nagenoeg geheel het vrouwvolk het schort voor weg zou doen? Wat als groepen krakers alle leegstaande woonruimte intrekken? Wat als op een warme dag steden en dorpen leegstromen om in bos of hei zomaar de liefdesdaad te verrichten? Wat als zoveel mensen weigeren om in voortdurende gijzeling van kernwapens te wachten op de dood? Wat als miljoenen ontwikkelingsafrikanen, ontwikkelingsaziaten, ontwikkelingszuidamerikanen ook eens zichzelf zouden willen wezen? Wat als we vandaag de vrije mens zouden uitroepen en ons er ook naar gingen gedragen?

En wat, als het niet meerderheden zouden zijn die dit wensen, maar slechts minderheden of alleen maar enkelingen?

Hoe open is de kleine samenleving en de grote maatschappij – en hoe sterk is de eenzame fietser?

literatuur

Hans Askenasy:

Zijn we allen nazi's?, Rijswijk 1979.
(Bij bladzijde 15)

Harry Mulisch:

De zaak 40/61, Amsterdam 1963.
(Bij bladzijde 17)

My Lai:

Een ooggetuigeverslag. Interview CBS News in november 1969, als bijlage opgenomen in het boek van Askenasy.
(Bij bladzijde 19)

Stanley Milgram:

Grenzeloze gehoorzaamheid, Utrecht 1975.
(Bij bladzijden 21 en 23)

Erving Goffman:

Totale Instituties, Rotterdam 1975.
(Bij bladzijden 25 en 27)

verantwoording

Tekst: Sietse van der Hoek
Tekeningen: Willy Lohmann
Vormgeving: Peter van Sloten
Coördinatie: Frank Spoelstra
Druk: Brouwer Offset b.v. Utrecht

Uitgave: Bureau Hoofdraadsman
Hoofdstraat 84, Driebergen, 1980